

Egy hosszú távra berendezkedett író magányossága

Szabó Gyula emlékezete

I.

1. Amióta közös szülőföldünkön örökre megtért az anyaföldbe, az idő múlását is másként érzékelem. Utóéletének 30. napján emlékeztünk írói pályájának „akadályfutásairól” Kolozsvár belvárosi unitárius templomában; a 256. napon avattuk fel kopjafáját az idő mélyében fekvő felmenői közelében; ugyanezen a napon vehettük kézbe azt a kötetet, amelyik – *Szívszakadásig* címmel – a gyász döbbenetében fogant írásokat gyűjtötte egybe.¹

Amikor szíven ütött a hír, hogy 2004. december 21-én hajnalban, életének 75. évében elhunyt Szabó Gyula, az első gondolatom az volt: a Magyar Örökség kuratóriumának figyelmébe ajánlom az egyetemes magyar irodalom e kiemelkedő alkotójának életművét. Fél óra múltán megérkezett a válasz: küldjem nyomban az indoklást.

„Kisbaco, Sztána, Marosvécs, Farkaslaka, Magyarózd és megannyi társa mellé újabb beszédes helységnév került irodalmunk térképére. A Kolozsváron elhunyt Szabó Gyula (1930–2004) végakarátának megfelelően a Hargita alatti Homoródalmáson tért meg az anyaföldbe. Gazdag életművével úgy írta be szülőfaluja nevét a Kárpát-medence magyar történetébe, hogy az almási tető az igazmondás pireneusi magaslataként élhessen az utókor emlékezetében. Három emberöltőnyi életidejében átélt négy évszázadot, megélt három kisebbségi korszakot s egy rövid »pünkösdi királyságot«, irodalmi vesszőfuttatásainak szenvedéstörténeteiben pedig túlélte öt szívinfarktust. Bámulatos önuralmával, bölcsességével mindent méltósággal tudott elviselni, csak az igazságtalanságokat nem. Elsősorban a történelmieket. Az értelmes munka és a történelmi józanság

CSEKE PÉTER (1945) irodalomtörténész, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ny., doktori témavezető tanára. Legutóbbi kötetei: *Kisebbségi összhangzattan. Eszmetörténeti tanulmányok* (2012–2022). Bp., 2024, Nap Kiadó, 2024; *Irodalmunk arculatépítői. Esszék, tanulmányok* (2014–2024). Kolozsvár, 2024, Kriterion Könyvkiadó.

1 Antal Orsolya – Oláh Sándor (szerk.): *Szívszakadásig. In memoriam Szabó Gyula*. Csíkszereda, 2005, Hargita Kiadóhivatal.

megszállottjaként egész életében – cselekvésképtelen időkben beszédes hallgatásaival is – eligazítója lehetett az elbizonytalanodóknak. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy magasba ívelő pályakezdésétől a testét le(b)írhatatlan fájdalomakkal mélybe húzó haláláig az édesapjával való »cinkosság«-ban szemlélte élet és írás értelmét.

Az almási havasokról a Pireneusokig »látó« (Kurta) Szabó Mózes, 1953 májusában, miután elolvasta fia első írásait a kolozsvári Utunkban, úgy fogta kezébe – kétszer is – a ceruzát, hogy a Pireneusokon és századokon túl világló soraival egyszersmind a majdani írói pályakép, a Képek a kutyaszorítóból négy kötetét is »előszavazza«: »Ha még írni akarsz, írd a valóságnak megfelelően, mert nem szeretném, ha itthon valaki a szemem közé vágná, hogy pénzért meghamisítod a történelmet... [...] Valahol azt olvastam, hogy kétféle igazság van, Pireneusokon inneni és túli igazság. Csak az a kérdés, hogy az ember melyik oldalon van, és milyen az az ember. Tehát mind a két emberről a valóság van esetleg megírva, csak egyoldalú megvilágításban.«² A két májusi levél teljesebb szövege az író szülőföld-vallomásainak kötetében³ jelent meg először. Ebben ezt olvashatjuk az apai szigor „varázsáról”: „Amit egyszer megmondott, azt megmondta egyszer s mindenkorra, többet nem szaporította a szót, s a hallgatásával sokkal súlyosabbá tudta tenni a korholását és mélyebbé a gyöngédségét. Olyan volt, mint a keze: ha kézfogáskor megfogtad, érezted, hogy egy darab föld súlyosságát fogod, de ő szinte nem is fogta a tiédet, csak úgy lágyan odatartotta, mint egy őszi termést.”

2. A Várhegy alatti völgyben fekvő szülőfalu temetőjében emelt kopjafa nemcsak arról beszél, hogy 27 131 napi földi léte után a halál két évszám közé fektette Szabó Gyulát. Feledhetjük-e, hogy ugyanerről a helyről ekképpen szólt hozzánk történelmünk milleniumi számbavétele alkalmából? „A magyarság sorsa ma is a legkeményebb küzdés és harc a létért mindenfelé, Székesfehérvártól Gyulafehérvárig, s Ungvártól »Nándorfehérvárig« és Érsekújvárig. Legközelebb pedig idáig, a mi Várhegyünkig. Ezekből a »várakból« ma már csak az egyetlen Székesfehérvár van »Pannóniában«, de mindegyiküket »egybekapcsolja« az a történelem, amit a *Szózat* egyetlen szakaszával fel tudunk mondani: »Ez a föld, melyen annyiszor / Apáid vére folyt; / Ez, melyhez minden szent nevet / Egy ezredév csatolt.« A várak képei és nevei között ma már akkora a szakadék, hogy a »felvonó hidak« is fel vannak húzva végképp a sáncok fölött, s létküzdelmünkben ma már az a kopja is csupán jelkép, amely a régi eleink kezében valóságos fegyver volt előbb, s utána a harci halál temetkezési sírjele. Így hát most, amikor kopjafát állítunk, az is valójában csak aszerint »fegyver«, hogy a pillanatnyi ünnepi alkalom légkörén túl mit látunk a fában: azt-e, hogy küzdünk a létünkért, vagy azt, hogy temetjük a létünket? »Temetni jövünk-e,

2 Szabó Gyula: *Képek a kutyaszorítóból*. Műhelytitkok szabadon. I-IV. Csíkszereda, 2001–2002, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 378.

3 *Golya szállt a csűrre*. Novellák, emlékezések, vallomások. Buk., 1974, Kriterion Könyvkiadó, 110–114.

vagy támasztani« a kopjafával?”⁴ Támasztani gyülekeztünk 2005. szeptember 3-án, nem kétséges, az unitárius templom hívó szavára, majd istentisztelet után „a harci halál” sírjeléhez. Szabó Gyula kopjafája ugyanis – látóhegyi és istenhegyi társaihoz hasonlóan – elsősorban annak a beszédjele, hogy a szülőfalu népe kezdi végre a magáénak tudni – a restitutio in integrum jegyében – az író szellemi honfoglalását. Ráébredt arra: ahogy igényt tart rá, akként van része a világból. Létérdeke, hogy az igazmondás pireneusi magaslatoként becsüljék a Kárpát-medencében Homoródalmást.

3. Ezt a felismerést tették messze hallatszóbbá az almási és a megyei önkormányzat vezetői, akik máris bizonyosságát adták annak, hogy képesek megteremteni az „örökségfogadás” intézményi feltételeit. Jó tudni: a szülőföld növekvő önbecsülésének jeleit maga az író is tapasztalhatta 2004. június 26-án, amikor az életművét megtisztelő önkormányzati díj átadásának ünnepén úgy szólaltak meg az almási harangok – rendhagyó módon: ugyancsak egy szombati napon –, hogy az úrasztala mellől elmondhassa: „Életem utolsó idejének valóságos »koronája« az, hogy az én megtiszteltetésem ürügyén megéltünk egy ilyen szép almási ügyet, hogy egy-két órára Homoródalmás lett Hargita megye »közepe«, és itt találkozva egymással, tarthatunk egy kis szülőföldünnepet... [...] Nem minden megindultság nélkül vallom meg: jó érzés, hogy az embert épp a szülőházajabeliek becsülik meg leginkább, akiket ő mindenekfelett becsül, és élete fő szerencséjének és kincsének tartja, hogy közöttük született és hozzájuk tartozik.”⁵

A „jóféle lokálpatriotizmust” hivatott szolgálni – tudtuk meg a kopjafaavatás után – az önkormányzati támogatással hamarosan „intézményesülő” Szabó Gyula Emlékház, illetve a kistérségi meg a budapesti Szabó Gyula Alapítvány. Az előbbi a két Homoródméte gazdasági és szellemi otthonteremtését hivatott „talpra állítani” a magyarországi testvérközségek (Géberjén, Kőrösszakál, Tokod stb.) segítségével; az utóbbi pedig – amelyet a Magyarországon élő almásiak kezdeményeztek – az író életművének az újrakiadását, össznemzeti megismertetését tervezi. Jó volt látni, hogy a tizenötödik almási falunapokon testületileg képviseltették magukat a testvérközségek is. Életről és nem halálról beszéltünk tehát. Mert betűk és számok lekophatnak, idővel a kopjafa is elkorhadhat, ha nem működik az a szellem, amely őt 27 131 napon át életben tartotta.

4. A Várhegy alatti „védőszellemnek” meg a történelmünk mindennapjainak újraélése közben szerzett történelemfilozófiai „immunanyagnak” köszönhetően – mivelhogy az „Úr csodásan működik” – egy napi eltéréssel kereken tizenöt évvel élte túl első infarktuszának (1980) „szerzőjét”, Nicolae Ceaușescu. Magam sem feledhetem, hogy 1974. október 14-én Ceaușescu avégett „parádézott” Kolozsváron, hogy a Széchenyi téren tartott nagygyűlésen „városunk szép nevéhez a romanizálás jegyében a Napoca toldalékot hozzádekrétumozza”.⁶ De nem

4 Szabó Gyula: Almási magyar millennium. *Magyar Napló*, 2000/9, 94–97.

5 Szabó Gyula: Őszi számvetés. *Székelyföld*, 2004/12, 159–166.

6 Szabó Gyula: Őszi számvetés. *Székelyföld*, 2004/12, 159–166.

maradt adósa Szabó Gyula a történelemhamisító Lăncrănjannak sem, aki a Ceaușescu biztatására gerjesztett/terjesztett „gyűlöletszavával” (*Un cuvânt despre Transilvania*) 1982-ben negyediknek állt be az „infarktus-szerzők” sorába. A „harmadik életráadásra” eszmélve az író ezt jegyezte fel a kórházi noteszlapra: „Meg lehet szokni azt is, hogy az ember nem hal meg, de azt az egészség-életelvet, hogy »Nem gondolkozom, tehát vagyok«, képtelenség megszokni.” Annyira ez azt életelvet követte, hogy amikor kézbe vette Lăncrănjan hírhedt „könyvét”, addig nem ment le jól étel a torkán, amíg a maga választát nem postázta *A Hét* szerkesztőségének Bukarestbe. Aligha hihette, hogy ez akkoriban napvilágot láthat, csak abban reménykedhetett: így legalább megmenekül egy újabb infarktustól. Nem ez történt. Ha az előző év számvetése azzal a feljegyzéssel ért véget, hogy a lábadozó kiesés ellenére 252-szer mehetett ki életmeghosszabbító mindennapjainak kertjébe, a „Lăncrănjan-infarktus” után már csak 207-szer volt alkalma erre.

Annyira idegrendszerében hordozta gyermekkori sérüléseit – a vasgárdoid időben román nyelven végezte az elemi iskola első három osztályát –, hogy amikor Lăncrănjan uszító röpiratának lapjain vizontlatta a fajgyűlölet reinkarnációját, nem tudott kitérni az „elmagyarosított” homoródmentiek „visszarománosításának” újraélése elől. A háromezer lakost számláló székely-magyar faluban – válaszolta a hírhedt történelem-hamisítónak – egy Gheorghe Todoran nevű pap hol azt csinálta, hogy tejet osztatott ki nagyszűnetben azoknak az iskolatársainak, akiknek a szülei „akár anyatejükről is elfelejtkezve, átálltak romának, hol azt, hogy azokat a szülőket büntettette a csendőrrel-jegyzővel, akik nem álltak át, s ezért portájukról a ganélé akkor is kifolyt az utcára, ha az udvaruk a portától az utcáig hágós volt...”⁷ Ha nem kerül Szabó Gyula kezébe Lăncrănjan „provokációja”, talán élete végéig hallgat egyik történelmi alapélményéről: a harmincas években „térítési munkával” emelt „Todoran-templom” építésének és lerombolásának históriájáról.

Szabó Gyula minden egyes infarktusa után szerencsére újabb életráadást kapott. Szigorú életrendet kellett tehát kidolgoznia magának, hogy tízkötetesre tervezett vállalkozását tető alá hozhassa. Ez ugyan csak felerészben sikerült, de legalább érezhette, hogy amíg íróasztala mellől kimehet az „almási hegyekre” emlékeztető kolozsvári Kányafő oldalába, addig nincs veszve minden.

II.

1. Németh László aszerint ítélte meg az írói tehetséget, hogy milyen irányban tör utat magának az önmegvalósításra vállalkozó szellem. Amiképpen nem kezdeti vízbőrsége teszi nagy folyóvá a Dunát, hanem az iránya: a Fekete-erdőtől

7 Szabó Gyula: Borús múltnak borús jövője. In Sz. Gy.: *Kényszerpályák*. Sepsiszentgyörgy, 2004, Albert Kiadó, 67.

a Fekete-tengerig – ezzel az „iránymondattal” indítottam első „ceruzavázlatomat”, amivel az ötvenéves Szabó Gyulát köszöntöttem. Az ötvenes évek derekán még „lokalizálni” lehetett a szülőföld újjáteremtőjének írásművészetét. Ám ahogy a Kis-Homoród vize sem áll egy helyben, a Nagy-Homoróddal egybekelve előbb az Olt sodrását teszi örvénylőbbé, majd a Duna vizét hömpölygőbbé – ekképpen Szabó Gyula írásművészete sem maradt meg egy kistáj világának ábrázolásánál. Némi túlzással – állapítottam meg 1980 őszén -: a különbség nem kisebb az induló és a zenitre érkező Szabó Gyula írásművészete között, mint a Homoród és a Duna között. Úgy tört ki a Homoród menti kistáj világából, hogy elsöpörte az útját álló akadályokat, a merev irodalmi és irodalompolitikai kánonokat. Úgy küzdött meg a maga írói útjáért, hogy egyben az Erdélyben születő magyar irodalom megújulását is elősegíthette.”⁸

Monográfusok dolga lesz felidézni, hogy az életért kiálló, életért kiáltó, sorscsapásokat megélő, napi gondokkal és „történelmi veszedelmekkel” küszködő Szabó Gyula – alkotó munkára alkalmas és alkalmatlan életidejének huszonvalahány ezret számláló mindennapjaiban – mit teremtett abból az életfilozófiából, amit szülőföldjén örökségül kapott. „Abban nőttünk fel – írja a *Gólya szállt a csűrre* szülőföld-vallomásainak lapjain –, hogy az élet azonos a munkával, a teremtéssel...” Gimnazista, egyetemista és fiatal író korában is, amikor otthon volt, kapával-kaszával, villával-gereblyével ment a mezőre. Mert „egyszerűen szégyen lett volna otthon ülni”. „Annyira belénk volt oltva, még harctéri tábori lapokkal is, hogy a jövő évi kenyérről, puliszkáról, tejről, ingről és nadrágról van szó.” Édesapja büszke volt arra, hogy író fiának mind a havasi kaszálón, mind a döltes gabonában „jól állt a kezében a kasza”. „Azt hiszem, tartotta annyira, mint irodalmi babérok aratását, jobban mondvá: a kettőt együtt tudta igazán értékelni.” Ezért tudott az írói pályája „megfutasához” már a kezdet kezdetén „okos tanácsokat” adni fia számára. A korabeli irodalompolitikuskénál érvényesebbeket. Ennek az örökségnek köszönhette Szabó Gyula, hogy bámulatos önuralmával, már fiatalon is a sokat megélt idősebb rendűek bölcsességével méltósággal tudott elviselni mindent – csak az igazságtalanságokat nem. Elsősorban a történelmieket. Az értelmes munka és a történelmi józanság megszállottjaként egész életében – még beszédes hallgatásaival is (vagy leginkább azokkal?) – eligazítója lehetett az átélt időkben időlegesen elbizonytalanodóknak.

2. A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium tehetségmentő tanárai fedezték fel a negyvenes évek elején, akárcsak a vargyasi Borbáth Károlyt, aki történelmünk „félelmetes” mindentudójaként majd hátizsákban hordja a nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentáris Könyvtárból *A sátán labdája* – „infarktusz-szerző” – köteteinek „építőtelepére” a történelmi forrásmunkákat, amiket a Ceaușescu-időkben a kolozsvári tudományos könyvtárakban zároltak. A tehetségmentő tanárok

8 Cseke Péter: Ceruzavázlatok az ötvenéves Szabó Gyula portréjához. Könyvtár (a *Művelődés* melléklete), 1980/3, 20–22.

egyike Lőrinczi László,⁹ az Unitárius Gimnázium igazgatója volt, akinek a fedhetetlen emlékü Kozma Miklós kántortanító úr¹⁰ ajánlotta volt figyelmébe Szabó Gyulát. Almásról két lovas szekér indult 1942. szeptember 20-án, hogy a „messzi” székelykeresztúri gimnáziumba vigye néhányukat továbbtanulásra. A Kénos-tető „kapaszzkodóiban” már újabb fogatok „duzzasztották” égi magasba a „repülő szalmazsákok” bennem is élő „bűbájos látványosságát”, azonképpen, amiként a *Gólya szállt a csúrré* szülőföld-vallomásai megörökítették: „A szekerek púposra rakva szalmazsákokkal, a hegyében mint kakasülön a tanulni vágyó kakóca-fiataltság, mely tudásvágyában vándormadarak költöző életmódjára tért át, s annyival is buzgóbban mászkálhatott a tudás fáján, hogy közbe-közbe a tudásért folytatott röpködések és kukorékolások fáradalmait otthoni szalmával töltött szalmazsákok fészkein pihenhetette.”¹¹

A Petőfi-élményekkel is telítő székelykeresztúri évek után Kolozsvárt „röpködté körül” a „tudás fáját” a Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán. (A keresztúri élménykör „íratta” meg vele 1969-ben a máig emlékezetes *Petőfi futását*, amelyben a költő „kifut a múzeumokból, lelébbít a talpazatokról, / hogy egyék a kapálók uzsonnájából a kukoricatábla szélén, / ha épp nem kerget lándzsájával az ulánus. [...] / Fut az időben, mint akit soha nem ér utol a sántanyúlhalál”).¹² Még egyetemi hallgató, amikor első elbeszélése megjelenik, de már a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó egyik kolozsvári szerkesztője. Hogy aztán a huszonötödik születésnapjára megjelent *Gondos atyafiság* első kötetével – ön-maga számára is teljesen meglepő módon – „berobbanjon” – az irodalomba. Mint utólag kiderült, a második kötet már olyan „időzített bombának” bizonyult, amelynek utóhatását élete végéig szenvedte.

„Irodalmi berkekben” kezdetben még úgy ünnepelték Szabó Gyulát, ahogy annak idején Móricz jelentette be Szabó Pál érkezését a magyar irodalomba: *Új, nagy író* küldött a falu. Nem maradt el a „határon túli” elismerés sem. A Móricz-kutatóként indult Czine Mihály irodalomtörténész rögtön felfigyelt „a régen várt, új színeket, új látást hozó nagy íróra”, akiben „az élet újraálmódóját” ünnepelte. Méltán, mert – miként a budapesti *Új Hang* 1956. évi februári számában hírül adta – „A paraszti élet minden nagy ábrázolójától hoz valamit: Móricztól a szabad lélegzetet és a rendkívüli drámaiságot, Szabó Páltól az áradó lírát,

9 Lőrinczi László (1898–1981) unitárius lelkész, mezőgazdasági szakíró, a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium vallástanára, majd igazgatója (1941–1948).

10 Bizonyára kevesen tudják, hogy az említett Kozma Miklós unitárius énekeskönyvünk egyik dallamszerzője. A magam pályájának alakulása szempontjából is ugyancsak meghatározónak érzem, hogy amikor Homoródszentpálon karmesteri pálcája elé kerültem, nemcsak zenei anyanyelvünk szépségei iránt tett fogékonnyá, nemcsak fogalmazni tanított – szabatosan, szépen, szemléletesen magyarul, de az igazmondás mindenkori igényét is igyekezett tudatosítani bennünk, amihez 1956 őszétől nem kis bátorság szükségeltetett.

11 Szabó Gyula: *Gólya szállt a csúrré*. Novellák, emlékezőések, vallomások. Buk., 1974, Kriterion Könyvkiadó, 110–114.

12 Szabó Gyula: *Petőfi futása*. In *Gólya szállt a csúrré*, 90–93.

Veres Pétertől a gondolatgazdagságot és az élet minden ízében való ismeretét, Tamásitól az üdeséget, a költői finomságú nyelvet és a bensőséges látást. Ízlését, művészetét Solohov is erősen formálta...¹³

Csakhogy „közbeszólt” ’56 magyar forradalma, és a második kötettel megkezdődik a *Gondos atyafiság* és a szerző kálváriája, irodalompolitikai vesszőfuttatása. Ennek ellenére – merthogy az erőltetett kollektivizálással járó paraszti életforma-változást egyéni módon tudta ábrázolni – a regénytrilógia kiállta a múltó idő próbáját. Görömbei András írja a *Kisebbségi magyar irodalmak* című 2001-es szintézisében: „A történelmi változást a magánélet háttérében jelenítette meg. Ily módon sikerült elkerülnie a sematizmus veszélyét. Nem sémák töltik ki regényét, hanem élő emberi alakok, akik szeretnek és barátkoznak. Örülnek és csalódnak, boldogok és szenvedők. Egyéni életsorsuknak és a történelem változásának azonban nagyon szoros a kapcsolata, a politikai hibák életsorsokat zúznak össze. Szabó Gyula regénye eleven példákkal mutatott rá arra is, hogy a forradalmi változás csak akkor töltheti be történelmi hivatását emberséges módon, ha közben nem sérti meg saját eszményeit, és vigyáz a személyiség természetes igényeire is.”¹⁴

3. A *Gondos atyafiság* megjelentetésért folytatott küzdelem idején még ez volt Szabó Gyula művészi programja: úgy írni, hogy a kort, a paraszti világot, az egyén és a társadalom gondjait igazabb valóságában tudja felmutatni, mint a közvetlenül előtte járók, az ötvenes évek erdélyi prózájának „példaképei”. Megtehetette, hiszen belülről ismerte azt, amit mások kívülről közelítettek meg. Bizonyára a Móricz-ösztönzésnek is köszönhető, hogy az általa ábrázolt világ nemcsak a leszegényített erdélyi magyar falu – önjerejében még bízó – újjáteremtett „égi mása” volt; hanem egy kicsit rokona Reymont, Solohov és Rebreanu világának is.

Abban a reményben, hogy e kivételes jelentőségű életmű recepciókutatóinak a segítségére lehetek, megpróbálom felidézni a „székelyloki történet” otthoni fogadtatásának két epizódját. (Ti. közös szülőföldünk a két Homoród vidéke.) Alighogy megtanultam lovagolni, tízéves koromban Rózsa Sándor lován vágattam a „túlsó vízmentére”, a Kis-Homoród völgyébe – be egyenesen a Gondosportára. Az első világháború harctereit Tamási Áronnal és két nagyapámmal túlélte néhai Dombi Mózes tanító úr (aki „az első román időben” édesanyám kezét is fogta a palatábla előtt) ugyanis nemcsak Rózsa Sándor lovára ültetett fel az ötvenes évek derekán. Gábor Áron negyvennyolcas hangját is ki lehetett hallani abból – az én gyermekkoromban 1848–49-cel „kezdődött” a magyar történelem, s a kollektivizálás idején újjászületett „betyárvilág” volt a fő témája az esti szomszédolásoknak –, ahogyan a Nagy-Homoród menti kicsiny Recsenyéd négy elemis iskolájában egy szép napon bejelentette: „Immár nekünk is van írónk!” Amiképpen a regény fogalma Móriczhoz kapcsolódott először

13 Idézi Szabó Gyula a *Képek a kutyaszorítóból* első kötetének 265. lapján.

14 Görömbei András: Szabó Gyula. In *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*. Debrecen, 2001, Kossuth Egyetemi Kiadó, 39–44.

tudatomban, úgy attól kezdve Szabó Gyula testesítette meg számomra – az író. Pedig személyesen csak középiskolás diákként ismerhettem meg, jó néhány évvel azután, hogy a második kötetet „feldolgozó” rajoni pártértekezlet hatására Homoródalmason is elhangzott a szégyenletes mondat: „Emberek, a Kurta Mózsi fia olyan regényt írt, hogy megérdemelné, hogy felakasszák!” E kijelentésen aligha lehet csodálkozni, ha tekintetbe vesszük, hogy vidékünkön akkoriban hurcolták meg az ’56-os magyar forradalommal rokonszenvező unitárius lelkészeket. (Csak a Kis-Homoród mentén hétre emelkedett volna a számuk, ha az almási születésű Bencző Dénest nem mentik meg a mezőről hazaszaladó falusfelek.) Akiket elvittek, többnyire hét esztendő múltán szabadultak, hátralevő életükre mindétig megfélemlítve. A Szabó Gyula-regények viszont – megcsonkítva, agyoncenzúrázva bár – változatlanul a biztonságérzetet sugallták annak az átmeneti korszaknak a létbizonytalanságában. Valahogy olyanformán, ahogyan a Gábor Áron szavai hatottak a háromszéki önvédelmi harcok idején. Az olvasók megérezték, hogy az írott szónak is van hatalma. Más, mint amellyikkel naponként szembekerültek...

4. Saját bevallása szerint Móricznak minden sorát már akkor elolvasta, amikor még nem is sejtette, hogy valamikor író lesz – fölöttébb érdekes, hogy e tekintetben Tamásiról például sosem nyilatkozott! –, de nem követni akarta őt, hanem felnőni ahhoz a művészi magaslatához, amelyen Móricz Zsigmond jelentette a mércét. Elsősorban nagyhatású Erdély-trilógiájával.

A *Gondos atyafiság* újraírásával új regényt adott a kezünkbe, s ezzel 1963 táján lezárul Szabó Gyula pályájának első szakasza. Görömbei András megállapítása szerint a hetvenes években Szabó Gyula művészete „erősen gondolatívá vált, de ez nem járt együtt elvontsággal vagy lírizálódással, megőrzi, sőt dokumentálással fokozza epikus tárgyyszerűségét”. Egyre inkább az ember belső világa felé fordult. Olyan kérdések foglalkoztatták, mint lét és nem lét viszonya; mi az élet értelme; hol az egyén helye a mindenségben; mit jelent a 20. század utolsó harmadában élni és embernek maradni? Felismeri: az irodalomnak az ember belső világa a csatateré; az írónak ott kell csatát nyernie. Mindenki a maga belső lelki tartalmai szerint éljen, figyelmeztet novellisztikájának antológia-darabjaiban; mert ez a feltétele annak, hogy – jobbik énünk tudatosabb vállalása árán – a minket körülvevő világot, környezetünket is emberibbé alakíthassuk. A „nagy regény” világából kiszabadulva – találóan írja Görömbei András – „a személyiség etikai és létgondjaihoz megtalált összetett ábrázolási mód” jelenti Szabó Gyula pályájának második csomópontját. Harmadik novelláskötetében (*Szerelmünk havában*, 1967) már eltűnnek az anekdotikus elemek, vagy pedig mély jelentésűvé válnak: „Az ábrázolásmód szembetűnő újdonsága pedig a nagyfokú tömörítés, lírai és szimbolikus elemek koncentrációként való alkalmazása, képzeteik hirtelen váltása a valóságsűrítés igényével és eredményével.”¹⁵ És miközben ezeket a tapasztalatokat összegezi, egyre inkább érzi, hogy a meg-

15 Görömbei András: *Létértelmezések*. Miskolc, 1999, Felsőmagyarország Kiadó, 219.

változott létviszonyok megközelítéséhez és ábrázolásához nagyobb távlatot kell találnia. Hogy egyén és közösség boldogulásának ellentmondásos viszonyairól időtálló válaszokat sugallhasson.

5. A soron következő nagy vállalkozását előkészítő művészi útkeresés még jó évtizedet vesz igénybe. De úgy zárul le, hogy előrevetíti a harmadik pályaszakasz nagy meglepetését: a történelemfilozófiai folyamregényt.

Hetvenedik életévének küszöbén, amikor kitöltötte volt a budapesti Greger-Biográf Kiadó *Ki kicsoda 2000*-es kötetének kérdőívét, az utolsó kérdésre azt válaszolta, hogy az írói munkán kívül voltaképpen csak a szőlőművelés és a szívgyógyászat foglalkoztatja. Első infarktusa után ugyanis vérbeli szőlősgazdává képezte át magát (volt szerencsém többször is ízlelgetni borát) a kolozsvári Donát-negyedben, a Gyalui havasok előőrseinek – almási „hegyekre” emlékeztető – lábánál. Életmegg hosszabbító napjait attól kezdve a múló idő szőlőhegyén töltötte, „függőleges veszedelmekkel” küszködve.

Miközben a sorjázó szívrohamok éves szüneteiben vívta a maga jelenkori „várküzdelmét”, a *Gondos atyafiság* évtizede utáni „hét szűk esztendőben” kialakította a maga ars historicáját. „Ha eleink a maguk »végpusztulásában« Bethlen Miklós szavával »a sátán labdáinak« érezték magukat, akikkel külső hatalmak erői és belső meghasonlások indulatai »játszottak«, miközben mégis »megmaradtak«, életerejükkel »túléltek« a veszedelmeket, azokból a »történet dolgokból« magam is tudtam erőt meríteni” – írja a „szívrohamok históriáját” felelevenítő 1998-as számvetésében. „A kényszerű körülmények közé szorított lét kialakította védekezésül a különös »életfilozófiáját« és különös »jelbeszédét«. A szemlélet sarkalatos pontja az volt, hogy a halálnál a bajok-csapások »megérése« is jobb volt, mert ha élet nincs, akkor semmi nincs, míg ha él az ember, a bajok-csapások sokkoló hatását is tudja »hál'istenes viszonyulással« mérsékelni. Ezen az »alapon« állva a másik sarkalatos pont a »kiállás« az életért...”¹⁶

Miközben ezeket a tapasztalatokat összegezi, egyre inkább érzi, hogy a megváltozott létviszonyok megközelítéséhez és ábrázolásához nagyobb távlatot kell találnia. Hogy egyén és közösség boldogulásának ellentmondásos viszonyairól időtálló válaszokat sugallhasson. Görömbei András megállapítása szerint a hetvenes években Szabó Gyula művészete erősen gondolatívá vált, de ez nem járt együtt elvontsággal vagy lírizálódással, megőrzi, sőt dokumentálással fokozza epikus tárgyyszerűségét. A szülőföld világa egyre inkább kitágul előtte, az idő pedig századokat átkarolóvá válik. Miként azt az 1973 májusában-júniusában írt *Gólya szállt a csűrre* szülőföldvallomásai tanúsítják. Nemcsak a *Gondos atyafiság* keletkezésének háttérét mutatja be, de egyszersmind olyan általános emberi értékek mellett tesz hitet, amelyek nem tűnhetnek el a paraszti életforma megváltoztatásával. A hajdan volt élet örök törvényszerűségeit úgy mutatja be, hogy közben teherbírást is kimutatja a történelem válságosra forduló időszakában. Ám ekkor már több mint tízévi történelmi búvárkodás áll mögötte;

16 Idézi Szabó Gyula a *Képek a kutyaszorítóból* első kötetének 265. lapján.

történelmi dokumentumok, hajdani levelek, emlékiratok, családi krónikák tízezernyi lapját böngészte át és jegyzetelte ki, hogy három évszázad távlatából is napi érzékletességgel tárhassa elénk ország és nép gondját; egyén és közösség útját a történelem útvesztőin át; a mindenkori hatalom működésének mechanizmusát.

Attól kezdve a történelem kínálja Szabó Gyula számára az elsődleges életanyagot, de ő maga nem historikusként viszonyul a századok óta velünk – értünk és ellenünk – történt dolgokhoz, hanem szépíróként. „Hogy mit is jelent a Gondos család odisszeája a *Gondos atyafiság* után, a Kurta Szabó família közeli és távolabbi múltjának, munkáinak és napjainak ez a dühös felmondása s az ezzel kapcsolatos stíluseszmény-váltás?” A kérdést leghűségesebb és minden irodalomtörténeti periódusban „érte perelő” kritikusa, Marosi Péter tette fel elsőül, s az érvényes választ is megfogalmazta: ebben a kollázstechnikára építő prózában „a dokumentum elveszti sajátos (elsődleges) dokumentumértékét, s az írói kifejezés, sőt a lírai önkifejezés eszközévé válik”.¹⁷

III.

1. „Lokálpatrióta hűségére” vall, hogy szülőföldjén ereszkedett alá az Idő kútjába, hogy aztán 1973. november 26-án nekivágjon annak a „vége se látszik” útnak, amelynek elején csak egyvalami látszott homálytalan tisztasággal: a rengeteg szenvedés és pusztulás. „Annyira, hogy akár a saját létén is elcsodálkozhat az ember: milyen kivételesen szerencsés véletleneken múlhatott, hogy annyi véres pokolból mégis annyi életet tudott az anyaméh menteni s adni tovább, három évszázadon át odább-idébb!”¹⁸

Bizonyára kevesen tudják, hogy a *Gólya szállt a csúrré*¹⁹ szülőföld-vallomásainak 176 könyvoldalny kézirata – szülőföld-ihletésű novellákkal és emlékezésekkel kiegészítve – Páskándi Géza szerkesztői asztalára került. Az 1974-es kiadói terv „fészekrakásában” még közreműködő Kriterion-szerkesztő, miután elolvasta 20. századi sorsunk történelmi előzményeit, meghívta a szerzőt a Continental vendéglőbe (a volt New York kávéházba), ahol és amikor kötetcím-változtatást javasolt. Az ő „keresztapaságának” köszönhető tehát, hogy Szabó Gyula szülőföldvallomása az ismert történelmi *Függelékkel*²⁰ „röpülhetett felülszerkesztésre” Bukarestbe. Minthogy a kötet kolofonjában már nem lehetett feltüntetni a Budapestre átköltöző Páskándi nevét, helyette az 1957 és 1963 között

17 Marosi Péter: Munkák és napok. *Utunk*, 1974, 33, 1-2. Kötetben: M. P.: *Világ végén virradat*. Buk., 1980, Kriterion Könyvkiadó, 41-45.

18 Szabó Gyula: *A sátán labdája*, I. Buk., 1978, Kriterion Könyvkiadó, 5.

19 Szabó Gyula: *Gólya szállt a csúrré*. Novellák, emlékezések, vallomások. Buk., 1974, Kriterion Könyvkiadó.

20 Uó.: *Gólya szállt...*, 188-278.

vele együtt raboskodó Dávid Gyula állt a „megrakott talicska” mögé.²¹ A két Homoród mellékén „végigszálló” – valóságos és jelképes – gólyának köszönhetően a kézirat végül is túlélte a bukaresti „felülszerkesztést”, és az Afrikából megtérőkkel egy időben az író szülővidékére is hazaszállhatott.²²

2. A *Gondos atyafisággal* regényírói hírnevet és ádáz irodalompolitikai ellenfeleket²³ szerző Szabó Gyula a hetvenes évek elején egészen II. Rákóczi György fejedelemségének korába „ásta vissza magát”, hogy attól kezdve a történelmet beszéltesse *A sátán labdáiban*. Hiszen már kisgyermek korában megtapasztalhatta a Trianon utáni hivatalos állampolitika igyekezetét, amelynek lényege az erdélyi magyar múlt meghamisítása vagy elhallgattatása. Egyébként is ’56 után mélyen a tudatában élt az *Egy mondat a zsarnokságról* szerzőjének axiomatikus tömörségű kinyilatkoztatása: „Egy korszak attól lesz múlt, hogy megírják [...], s valamire való múlt megteremtéséhez néha nagyobb erő kell, mint a jövődöéhez; mindent pontosan a helyére kell tenni. A rosszul elrendezett, rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő meg egyszerűen el se megy; ködszerűen üli meg a tájat meg az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség.”²⁴ Amivel teljesen egybecseng Szabó Gyula ars historicája *A sátán labdái* harmadik kötetében, ahol a múlt újjáteremtésének mikéntjéről ezt írja: „A történelmi igazság egy szemernyije többet ér, mint a valótlanság szóvirágaiból egy mázsa. A történelmi igazság természetesen nem azonos a tények mázsjával, de az igazságot tények hordozzák, mint a szőlőszemek a bor erejét, s a színigazságot azokból lehet kisajtolni-szűrni, mert az, hogy ki milyen hírt kedvelne, meg is költi, csak vízzel való miskárolás. A történelmi igazság miskárolása azonban bűn, noha nem bünteti törvénybeli artikulus.”²⁵

Már az első „sátán-kötet” nyilvánvalóvá tette, hogy ez a sorozat lesz Szabó Gyula fő műve. Később többen nevezték monumentális alkotásnak a több évszázadra visszamenő erdélyi időutazást.

3. Ha a *Gondos atyafiság* egy történelmileg lezárult korszak szépírói összegezése, *A sátán labdái* úgy sugallja a mindenkori mához szóló tanulságokat, hogy mindennapi érzékletességében bontja ki, tárja fel előttünk a történelmi idő dimenzióit. Olyanformán, hogy minden sorából kiérezhessük: mai és holnapi önmagunkért nyitja meg az erdélyi fejedelemség legválságosabb történelmének csatateréit. A történetkutató persze ismeri a geopolitikai alaphelyzetet: Erdélyben a két rossz közül mindig csak a kisebbiket lehetett választani. *A sátán labdái* hömpölygő tényáradatával szembesülő mindenkori olvasó előtt azonban még sincs eldőlvé eleve semmi. Az íróval együtt éljük újra a válságokat és választásokat, mintha csak bennünk nyerne végső értelmet az a sok – annyiszor hiábavalónak tűnő – küzdelem. Állunk nyitott orcával a történelem nyílt

21 Vö.: Dávid Gyula: Az író rabsága. Páskándi Géza börtönévei. *Kortárs*, 1979/2, 2–6.

22 Uo.

23 Lásd Hajdu Győző: Árboc tövében árnyék a mérce. *Igaz Szó*, 195/7, 16–39.

24 Idézi Görömbei András in *Létértelmezések*. Miskolc, 1999, Felsőmagyarország Kiadó, 219.

25 Szabó Gyula: *A sátán labdái*, III. Buk., 1980, Kriterion Könyvkiadó, 5.

színterein, állunk védősisak és pajzs nélkül a megidézett csatatereken, és elhatalmasodó erővel érezzük, hogy az írás az egyetlen önvédelmi fegyverünk, mely önfenntartó dolgainkban óvhat, elveszejthet vagy előbbre vihet. Ha nem született volna meg annyi levél, krónika, emlékirat, országgyűlési jegyzőkönyv, miként lehetne ma újjáteremteni a több mint három évszázaddal ezelőtti kor alaphangulatát és korszakváltó törekvéseit, miként tudnánk rálátni a mába vezető utak kitaposóinak/megtaposóinak örök emberi céljaira?

Fölöttébb beszédek már maguk a kötetcímek is: I. *Függőleges veszedelmek* (1978), II. *A romlás útjain* (1979), III. *Órás fejedelem* (1980), IV. *Rozsda a kardon* (1981). Ennél „beszédeőbb”, hogy *A béke hamuja* címmel előkészített V. kötet megjelenését a szerző szándékaira ráismerő bukaresti cenzúra 1985-ben már nem engedélyezte. Amin persze nem lehet csodálkozni: a Nagy Romlás Korában fölöttébb kényelmetlen volt „a romlás útjairól” tovább beszéltetni a történelmi tényeket. Az azonban mindenképpen a „velünk élő történelem” amnéziás tünetének tekintendő, hogy a „rendszerváltoztatás” utáni első évtizedben nem akadt kiadó Magyarországon, amelyik e tíz kötetre tervezett történelemfilozófiai szintézist megpróbálta volna tető alá segíteni. Amikor a *Képek a kutyaszorítóból* kötetei Csíkszeredában sorjázni kezdtek, akkor fordult az érdeklődés újból az elakadt sorozat felé,²⁶ alkalmat adva a szerzőnek arra, hogy *A béke hamuja* előszavában élet és mű mintaszerű „egybeszerkesztésén” tűnődjön: „Alighogy a negyedik kötet 1981-ben kikerült a nyomdából, egy év sem telt bele, s a »tudósító« is éppen a negyedik szívinfarktuszát »könyvelhette el« a történelmi tudósítás négy kötete mellett. A két »sorozat« a negyedik számlálásában majdnem úgy hangzott egybe, mint *A vén cigányban* a »szív és pohár« (az egyik búval, a másik borral tele), amely hasonlat kevésbé sántít, ha hozzászámítjuk, hogy az első szívroham abban az évben »támadt«, amikor az első kötet írása közben a kerti szőlőművelés »tanulásának« épp első esztendeje folyt. Aligha van a világirodalomban még egy alkotás, amely ilyen »mintaszerűen« lett volna »egybeszerkesztve« az alkotó »szívveszedelmeivel...”²⁷

Megtiszteltetésnek vehette, hogy amikor megjelent a történelemfilozófiai regényfolyam első kötete, *A sátán labdáit* nyomban Móricz és Bánffy Miklós trilógiájával vetették egybe. Az első párhuzamnál maradva: „Móriczé a szebb, a költőibb munka; a Szabó Gyuláé viszont sűrűbb, tömöttebb, barbárabb, korszerűbb – a szó tizenhetedik, de huszadik századi értelmében is. Móricz ugyanis újraköltötte az emlékirók világát, Szabó Gyula viszont művészi jó tetszését szabadjára engedve, mintegy újraolvastatja velünk a dokumentumokat, illetőleg éppen csak azt, amit élénk kíván adni belőlük. Máságában újszerű és magával ragadó ez a mostani Szabó Gyula-epika...”²⁸

26 *A béke hamuja* 2002-ben látott napvilágot a csíkszeredai Neptun Impex Rt.-nél.

27 Szabó Gyula: Előszók. In *A béke hamuja*. Csíkszereda, 2002, Neptun Impex Rt., 5.

28 Marosi Péter: Kalliopé mint Klió? In M. P.: *Világ végén virradat*. Buk., 1980, Kriterion Könyvkiadó, 93–104.

4. Amikor az ötvenéves Szabó Gyuláról „ceruzavázlatokat” készítettem,²⁹ hónapokon át küszködtem a *Függőleges veszedelmek* mondataival. Újságírói te-repjárásaim során mindenhová magammal vittem az – akkor még tízkötetesre tervezett – történelmi tudósítást. Valahányszor kézbe vettem, az első harminc lapnál tovább nem jutottam. Hanem egyszer belekapott a szemem a III. kötet elején ebbe a már idézett szövegrészbe: „A történelmi igazság egy szemernyije többet ér, mint a valótlan-ság szóvirágaiból egy mázsa.” Attól kezdve nem tudtam letenni kezemből *A sátán labdáit*.

Amikor tudtunkra jutott, hogy egyhamar nem vehetjük kézbe az V. kötetet, felértékelődtek a letiltott sorozat visszavonhatatlan darabjai. „Nyugalmunkat kedvelve, keresve, féltve – ragadtak meg „a romlás útjain” meditáló második kötet távlatnyitó mélységei – gyakran s szívesen elosztanók a szerepeket: »Az élők az élőkkel, a holtak a holtakkal: ne háborgassuk egymást!« De szellemünk alaptermészete a nyugtalanság, s ebből az áll elő, hogy hol az élők háborgatják a holtakat, hol a holtak az élőket, és valóság lesz a »szellemjárás« még akkor is, ha csak lábszárcsontokat tesz-vesz az eleven kutató szellem. Sokáig az örök életet is ilyennek hittük-képzeltük: a test a lábbal együtt elporlik, de a szellem örökké jár s vándorol.”³⁰

A harmadik kötet is a múltidézés „módszertanából” indul ki, de nem vitás, hogy „a romlás útjait” követően a szerző miként vélekedik a maga korának „önkoronázóiról”. „Egyszerűbb és hatásosabb volna – amellet sok olvasó is kényelmesebb olvasnivalót kapna kézbe –, ha a búsképű Don Quijote mókásabb-hamisabb módján támasztanánk fel a múltat. Venni a borbélytálat, s úgy illeszteni a fejbe, mint a dicső ősök ránk maradt sisakját, az önkoronázás áhítatával: pamacsverte hab helyett harci paripák tajtékát verni fel benne. Képzelt betegnek – romantikus képzelgések betegének – lenni, aki a lebegő lázalom lajtorjáján kiszökik a sivár jelenvalóságból a múltbeli dicsőség mesés délibábjába, ahol csepp zavar nélkül lehet eljátszani – az sem baj, ha farsangi maskarában, karneváli figuraként – az igazság örök bajnokának, a nemesség fennkölt lovagjának hősszerepét, aki attól »különszám« a világhistóriában, hogy ő az, aki mindig legyőzött mindenkit, csupa-sugár múltja nem ismer egyetlen vereség-árnyékot sem.”³¹

Az 1979-es őszi verőfényes októberében a kolozsvári Kányafő oldalában szüretelő Szabó Gyula szemében (16-án „indul” a IV. kötet) egyszer csak az aranyló szőlőbogyók is „sorsgolyóbissá” változnak, amint átpillant a Szamos túloldalára, a monostori rét haditábornok idéző sarjúboglyáinak „sátorkúpjaira” – s írói tekintete máris a negyedfélszázaddal korábbi csataterek „véres valóságának” látványát vetíti elének: „Ősz van újra. Rég az ideje, hogy nem fénylett ennyit a szeptemberi-

29 Cseke Péter: *Ceruzavázlatok az ötvenéves Szabó Gyula portréjához*. Könyvtár (a *Művelődés* melléklete), 1980, 10, 20–22.

30 *A sátán labdáit*, II. Buk., 1979, Kriterion Könyvkiadó, 5.

31 *A sátán labdáit*, III. Buk., 1980, Kriterion Könyvkiadó, 7–8.

októberi ég. Volt közben – október 8-ára virradólag – némi dér is, volt némi szelesborús nap, de ezt a keveset leszámítva immár hat hete veri a verőfény a kolozsvári Kányafő oldalát. [...] A rét hátában a monostori domb, ahol a kenyerét vérrel evő basa, Szejdi Achmed állíttatta volt fel a sátrát, s ahonnan egy »dombot« küldött Konstantinápolyba nyúzott erdélyi fejekből. Odább – a Gorbóvölgyétől jobbra, Fenes felé – a kétpúpú tevehegy, amelynek a tövében halálos sebeit kapta a lókedvelő Rákóczi György a megbicsaklott ló miatt. Még odább Gyalu s az alkonyi fényégre finoman felrajzolódó Gyalui-havasok: az a színtér, amelyről Kolozsvár krónikása, Segesvári Bálint az 1633-as esztendő május 21-i és 22-i napjain a tavaszi fagyot jelezte, s a fagyosszentek hóhíntését, amikor »egész Gyaluig ért a hó a havastól alá«, hogy »mind elsüté teljességgel a szőlőket«, és »sok fecske és görlicze holt meg« a hideg miatt... Háromszáznegyvenhat esztendő ment tova azóta – balkézt a Kalányos árkán túl s a Házsongárdon innen, egy temető hemzseg a fehérülő sírkövektől, mintha pityókás zsákokkal lenne megrakva: megannyi emlékmű a sírhantlábnyomokkal múlt időnek –, s mi mégis élhetjük nap és dátum szerint a régvolt fagyot-havat, annyira, hogy májusi éjen azt látjuk nyugtalan álmunkban: fehér hó lepte be a szőlőkarikák zsenge vöröses-zöld koszorúit. És az ébrenlét is mintha az álomból vetülne ki: az írás, a betű, a papíron száradó tinta nyomán megelevenedik az elmúlt élet. Aligha volt véletlen, hogy éppen az ország akkori legírásstudóbb embere, Apáczai csodálkozott rá a felfedezés legnagyobb élményével a betűkre itt Kolozsváron, amikor – még csak közel a temetőhöz, a temető szomszédságában – azzal köszöntött be új professzorként a Farkas utcai iskolába: »Milyen csodálatos dolog az írás és az írás olvasása!« Mintha egy új világrészt fedezett volna fel az apró betűben, úgy ment el az írás iránti csodálatában Amerika felfedezésének pillanatáig, s nézte ott, hogy az írástudatlan őslakók nem a kard, hanem a betű iránti csodálatban tisztelik a messziről jött hódítókat isteni lényeknek. Az írni tudó isteni lény azonban szüntelenül a véges élet, az elmúlás, a megsemmisülés emberi sorsát érezte magán, s folyton fájta a feje az örökkévaló idő pusztító hatalma alatt az örök életért, és így gyakran a legfájdalmasabb emberi vergődés lett az írás...”³²

5. *A sátán labdái* első három kötetének szerkesztője, Csiki László idézte volt fel Szabó Gyula temetése után az erdélyi régmúlt egyik tudós kutatójának találó megállapítását: „Ez a Gyula többet tud a középkori hétköznapiokról, mint az akadémia.” Bár Csiki nem „nevesítette” az első kötet megjelenését honoráló kinyilatkozás szerzőjét, a szóhasználatból ítélve számomra nem kétséges, hogy az 1591 és 1847 közötti székely falutörvények világát búvárló, azokat 1947 óta időről időre bővített kiadásban közreadó, 1990-ben akadémikussá választott Imreh Istvánról van szó.

Bizonyára a történelmi források vendégszövegeit kommentáló történelemfilozófiai esszék „történelmi zárványokat” feloldó időtlenítésének okán. Ez

32 *A sátán labdái*, IV. Buk., 1981, Kriterion Könyvkiadó, 5–6.

a felismerés készítette megszólalásra még Szabó Gyula életének utolsó heteiben Tamás Gáspár Miklóst is, amikor a 2004. december 5-ei – a határokon túli nemzeti közösségeket kiközösítő – választásokat megelőzően így írt: „A hatalom elvesztése – beleértve a szimbolikus hatalmat – az egyik legnagyobb, fájdalmas izgalomforrás, amint azt a tragédia műfaja bemutatja nekünk Euripidésztől Shakespeare-ig és Brechtig. A magyar irodalomban – talán nem véletlenül – ennek legkíméletlenebb ábrázolása Móricz Erdély-trilógiája, mostanában pedig Szabó Gyulától a nem kellően méltányolt *A sátán labdája*.”³³ Azóta is visszatérő témája az alkalmi megemlékezéseknek: nem méltányoljuk kellőképpen Szabó Gyula életművének történelemfilozófiai vonulatát. Tamás Gáspár Miklós érvelése, sajnos, nem győzte meg a Móriczot is negligáló újabb kori „kánonszerzőket”. De az is lehet, hogy meg sem kísérelték elolvasni vagy elolvastatni *A sátán labdája* jobb sorsra váró köteteit. Könnyebb volt azt terjeszteni róluk, hogy „olvashatatlanok”. Ilyen körülmények között más író talán abbahagyta volna az írást vagy pedig „alkalmazkodik a korszellemhez”. Szabó Gyula öt szívinfarktusa ellenére kitartóan, megszállottan kutatott és írt, munkája pedig időtálló lesz tíz, húsz és ötven év múlva is – jövendölte az író 90. születésnapján Tamás Gáspár Miklós. „Életművének olvasása azoknak ajánlott, akik képesek félretenni a mindennapokat, és el tudnak merülni egy igen magas szintű és igen sajátos művészetben: nevezetesen a múlt feltárásában, legyen az a kollektivizálás vagy értelmiségi lét az ötvenes években, Mikes Kelemen vagy Apáczai Csere János sorsa, netán az Erdélyi Fejedelemség a 17. század közepén. Elmélyült olvasást igényel, és különleges élményt nyújt.”³⁴

Jellemző epizódot elevenít fel Csiki László. A kilencvenes évek elején, amikor „az erdélyiek iránti akkori s azóta tovatűnt lelkesedés” jegyében Kossuth-díjra szerették volna jelölni Szabó Gyulát, nem akadt senki, aki az életmű ismeretében az indoklást megfogalmazza.³⁵ Még nem ismerjük Pomogáts Béla romániai magyar irodalomtörténetének magyarországi visszhangját, de az máris bizonyosnak látszik: a szintézis terjesztésének (pénzügyi?) akadályai nem teszik lehetővé, hogy a Szabó Gyuláról méltányos kép alakulhasson ki az utókorban.³⁶ A megjelenése idejében rendkívül népszerű *Gondos atyafiság* 2005-ös újrakiadása is óhatatlanul erre emlékezteti Filep Tamás Gusztávot, az író reménybeli monográfusát: „Szabó Gyula egy talán nem is nagyon rejtélyes ok következtében – tudniillik, hogy dolgozott, helyett, hogy »adminisztrálta« volna magát – soha

33 Tamás Gáspár Miklós: Nem lehet! *A Hét*, 2004. nov. 25.

34 Tamás Gáspár Miklós: Szabó Gyula öröksége. Tudósítások a múltból. *Liget.ro*, 2020. november 19.

35 Csiki László: Szabó Gyula jeles hétköznapijai (1930–2004). *Magyar Napló*, 2005, 2. Ua. in: Antal Orsolya–Oláh Sándor (szerk.): *Szívszakadásig*. In memoriam Szabó Gyula. Csíkszereda, 2005, Hargita Kiadóhivatal, 5–12.

36 Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968)*. Csíkszereda, 2009, Pallas-Akadémia Könyvkiadó. A Szabó Gyula-portré a 313–319. lapokon olvasható.

nem lett igazán ismertté itthon [mármint Magyarországon – Cs. P.], noha koronként a romániai magyar próza legsúlyosabb darabjai kerültek ki a keze alól. A hagyományos realizmusból a tényirodalomig vezető híd másik legfontosabb pillére az erdélyi fejedelemség II. Rákóczi György balvégzetű lengyelországi hadjáratával kezdődő bukásáról, illetve arról az 1657-től 1664 tartó »hét szűk esztendő«-ről, amikor is »elgázolta a vadkan Bocskai István, Bethlen Gábor és a két Rákóczi György szépen plántált fél évszázados szőlőjét« – épített műfajteremtő esszé-, dokumentum-, illetve kollázs-regény, az ötkötetes *A sátán labdáí*. A *Gondos atyafiság* és ez utóbbi közötti összekötő szál a *Gólya szállt a csúrré* című szülőföldvallomás, amely tényszerűen, a szülőknek a szövegbe épített levelei révén vetíti ki a regény történelmi és családi, illetve családtörténeti hátterét, s amelynek függeléke az apai család szálán visszafelé haladva a madéfalvi veszedelem koráig keresi meg a faluközösség történelmi gyökereit. Az utolsó nagy munka pedig a négykötetes *Képek a kutyaszorítóból*, amely részletesen ismerteti az ötvenes évek kisebbségtörténetének a fordulatait, és azok kapcsán fölfejt az erdélyi magyar írói felelősségtudatnak a lélektanát – más látószögből szemlélve a helytálláskultusz mítoszát, mint ahogyan azt megszoktuk.³⁷

Nem kis megerőltetést igényel az ötkötetes mű 2114 könyvoldalny *„történelmi hosszútávfutásának”* a végigkövetése – ismerte el Lövétei Lázár László is, hiszen *A sátán labdáí* mai és holnapi olvasójának újra meg kell tanulnia a 17. századi magyar nyelvet. Ehhez viszont nélkülözhetetlen, hogy a mai tankönyvírók sokkal jártasabbak legyenek a legkorszerűbb szövegértelmezések módszertanában, és képesekké váljanak felfejteni az *„erdélyi Mohácsról”* szóló történelmi tudósítás korabeli levelekből, naplókából, emlékiratokból, emlékiratokból, diplomáciai iratokból *„ványolt”* nyelvi szövetét. Lövétei meggyőződése ugyanis az, hogy a posztmodern irodalom *„pápái”* szívesen elcsérelnék egész életművüket *A sátán labdáíért*. *„Hasra esünk mindenféle (külföldi vagy magyar) divatos magyar regény előtt, miközben karnyújtásnyira van tőlünk a legvegytisztább erdélyi magyar irodalom.”*³⁸

6. Egyik róla szóló tanulmányomban a honvisszafoglaló Szabó Gyula nyomonkövetésére vállalkoztam. Annak a levélnek a sugallatára hallgatva, amit szomszéd falusi földijének, László Gyulának írt 1993. február 16-án. *„Nekem legkedvesebb utam a világon az, amelyik Székelykeresztúrt és Homoródalmást »köti össze«, s éppen ez az úttáv attól külön kedves (mióta történelmi »emlékem« odáig mélyült), hogy ez útmellék a maga egészében szinte »Szent László földjének« mondható. [...] Szent Lászlónak ezen a földjén László Gyula [...] most éppen ennek a földnek a Szent László »képeit« ajándékozza nekünk, az összes többivel együtt, Gelencétől Felsőlövéig, »összesen 29«-et. Mekkora gazdagság lesz ez! Lelki honfoglalás! Visszfénye és emlékképe annak, ahogy Szent István és Szent László a honfoglalást a lelkiekben végbe vitte...”* A kettős honfoglalás

37 Filep Tamás Gusztáv: *Inventárium és etika. Új Könyvpiac*, 2005, 5, 31.

38 Lövétei Lázár László: *Tankönyvírók figyelmébe! Székelyföld*, 2010/10, 176–177.

elméletét kidolgozó, a két magyar történelem további feltárására buzdító Széchenyi-díjas régészprofesszor ajándékkönyvét, *A Szent László-legenda középkori falképeit* köszönte meg ekképpen. Bizonyosságául annak is, hogy Szabó Gyula történelmi emlékezete a maga műveivel ezt a szellemi-lelki honvisszafoglalást készítette elő.

Miután ezt elvégezte, úgy ment el, ahogy az édesanyja is: „Inkább haljak meg, ha dolgozni nem tudok.” Megbékélt lélekkel, mivelhogy tudta: a halál megőrzi, miután újjáteremti. Amikor már nem volt jártányi ereje, s a golyóstollat is alig tudta a kezében tartani, akkor sem bírt meglenni munka nélkül. Amikor megérte azt a napot, amellyel élete a 75. esztendőbe fordult, még megírta legszebb hónapjának a történetét: a születés, a szerelem és a számvetés havát. Ezt megelőzően pedig arra is volt gondolja, hogy az életében megjelent utolsó könyvének, az „egy letűnt írói idő elejéről és végéről” tanúskodó *Kényszerpályáknak*³⁹ a nyomdahibáit – utókorára gondolva – kijavítsa. Az elmúlásra készülődve mindent rendben akart hagyni maga után. Annyira „szívügye” volt ez a kötet (is), amelynek értékvilágában a szív és a szülőföld egymástól elszakíthatatlan, egymásból kiszakíthatatlan fogalompárost alkot.

A Magyar Örökség-díj Ezüstkönyvéből Szabó Gyula azóta sem került át a díjazottak Aranykönyvébe. Most már végérvényesen sajnálhatjuk, hogy a Kosuth-díjtól is „megkímélt” szerző nem az Országházban mondhatta el ezeket – a szülőföldjén 2004. június 26-án elhangzott – szavakat: „Ha a Kárpát-medence magyarok lakta helyei megduzzadnának jóféle lokálpatriotizmusokkal, lehet, egészen földi közelségbe kerülne még az a bizonyos Haza a magasban is...”⁴⁰

39 Szabó Gyula: *Kényszerpályák*. Sepsiszentgyörgy, 2004, Albert Kiadó.

40 Uő.: Őszi számvetés. *Székelgyűjtemény*, 2004, 12, 159–166.